

нова българска критика

Димитър КАМБУРОВ

българска лирическа класика

ПРОСВЕТА

Това е откъс от книгата.

**Цялата книга може да намерите в
Библио.бг**

www.biblio.bg

нова българска критика

Димитър КАМБУРОВ

българска
лирическа
класика

ПРОСВЕТА
София

Книгата
е издадена
с конкурс
на Национален
фонд
„Култура“.

© Димитър Костадинов Камбуров, 2004 г.

© Яна Милчева Левиева – проект за поредица, 2004 г.

© Яна Милчева Левиева – художник на корицата, 2004 г.

© „Просвета – София“ АД, всички права запазени.

ISBN 954-01-1691-0

----->>>
Българският лирически канон, предоговаряне
на уговорките (предговор) – 7

„До моето първо либе“, екстатика на ничийността – 24

„В механата“, между виното и истината – 75

„Хаджи Димитър“, между сърце и рации – 88

„Веът!“ , между цивилизация и природена култура – 138

„Да се завърнеш...“, завръщане към свършека – 153

„Цветарка“, съжалението като съжелание – 174

„Пролетен вятър“, в урните и фурните на лятото – 185

Никола Йонков, детство и юношество – 205

Бележки – 317

българският лирически канон, проговаряне на уговорките (предговор)

Текстове, работени през последните петнайсет години, са обединени в тази книга, разлистваща се в разни почерци и подходи. Щеше да е добре разнообразието от „геологични пластове“ да я превръщаше в „многопластова“ творческа автобиография. Всъщност авторът едва ли дотам се е развил през годините, че да питае искрени опасения относно единството и целостта на книгата.

Впрочем за да ги разсее, книгата се осланя и на допълнителен фактор. Тя доби завършеност в Калифорнийския университет в Ървайн, САЩ. Месец от шестте на Фулбрайт стипендия, предназначена за друго, беше инвестиран в довършването на тази българска книга. Не е ясно дали това се отнася към финализирането или към невъвършеността ѝ, но беше изоставен значителен текстов масив. Освен обичайната липса на време изхвърлянето и олекотяването не са без връзка с работата в Америка.

Щеше ми се да припозная промяната в нагласата към писането и професията като откровение, ако не беше закъснялата ѝ неминуемост. Пренагласата направи възможно завършването на книгата.

Не може да става дума за радикално преобразование. Тя все така чете литературни текстове в опит да ги преоткрие и прероди. Своеобразна консервативна деконструкция, тя разчита на близко, структурно и реторическо четене. Аналитичният ѝ инструментариум беше разпознат като недостатъчно ефективен не поради смислова непродуктивност, а поради смислов излишък. Финалната редакция мина под знака на страха, че неудържимата пролиферация на значения води до семантична инфлация, че безогледното смислоизвличане и свръхпроизводство на послания при наситено потребление и/или изчерпано търсене се отлива в рецесия на интерпретативните икономии, заплашващи бранша с депресия. В

контекста на глобалното случване под знака на американския мащаб, замах и скорост близките и бавни прочити изглеждат ограничени и отживели, затворени в надменна и сляпа „староевропейска“ провинциалност, както се самооблащават от верността си на автори и творби, представляващи интерес изключително за едновременно безразлични и прагматични български кандидат-студенти.

Каква е ролята на Калифорния? Крайна изява на като чели глобална тенденция, Калифорния е обезсмислящ контрапункт, поглъщащ и заличаващ фон, превръщащ всяка бавна владеност в патетичен и суетен анахронизъм¹. Расово-етническата пъстрота на Калифорния поставя под въпрос ползата от занимания с творби, които някога са легитимизирали общностния интегритет на една малка нация, но актуалният им културен принос, доколкото го има, е в посока на нездрав и безполезен национализъм. Решаващото калифорнийско предизвикателство все пак дойде от уникалната симбиоза между човек и автомобил. Като комуникативен посредник автомобилът предпоставя публичния облик – степен на представителност, на социална и културна мобилност, на бизнес ефективност или на стандарт в насладата. Но това са все пак епифеноменални рудименти. В този щат колата е условие за съществуването, също както домът или източникът на доходи. В Калифорния колата представлява естествено продължение на човека, механична екстензия на тялото му, функционална акциденция, преливаща във физиологически атрибут. Колата не е удобство или лукс, човек е сраснат с нея. Тя е по-скоро облекло, отколкото инструмент; или пък е облекло-инструмент, нещо като скафандъра за космонавта или екипировката за скиора. Нещо повече, свързаността на човека с автомобилa напомня на тази с коня в кентавъра или с лъва в сфинкса. В резултат сякаш човекът тихомълком и без да забележи, е метаморфозирал в друг биомеханичен вид. Така стопирането по автострада предпоставя културен сблъсък. Профучаващите коли предизвикват световър-

теж и гадене, съпътствани от чувство за безпомощност и неадекватност, от непогрешимото себеусещане на чужденеца пред нередността му. Хората-коли, изглежда, не разбират стопаджийската символика, нищо, че страната е тази от „По пътя“ на Керуак; те отчитат вървежа му покрай магистралата с любопитство и почуда без съчувствие; както не би ни хрумвало да изпитваме съжаление към куче или кон, които тичат покрай магистралата и не възнамеряват да я пресичат. Именно това преживяване на безпомощна и нелепа чуждост се пренесе от преживяването ми на магистралите върху досегашното ми писане и неговия продукт, книгата. Финалната калифорнийска редакция представлява опит да ги съобразя с изискванията и нормите на правоуправлението, като преосмисля писането като шофиране.

Какво означава да шофираш през литературата. Най-общо това означава да реагираш на знаците, които виждаш, разчиташ и тълкуваш достатъчно бързо и надеждно. Доброто управление предполага да се съобразяваш със знаците, за да не представляваш опасност за движението, след като така или иначе представляваш пречка за другите на пътя. Можеш в същото време да си мислиш и представяш каквото си щеш, но това не бива да се отразява на действията ти по пътя, на траекторията и почерка ти, тъй като ти преди всичко откликваш на знаците, на пътните условия и на поведението на останалите водачи. При безопасното управление на изразните/превозните средства ('vehicle' на английски, 'metaphora' на гръцки) е важно да вярваш, че знаците, които виждаш, са виждани и тълкувани от водачите около теб по същия начин и че при все различните желания и намерения, жизнени избори и ценностни сводове всички вие ще се съобразявате с тях и едни с други. Тук е в сила правилото „пази предния“, предполагащо грижа и задълженост преди всичко към предходниците.

„Българска лирическа класика“ се опита да запази само страниците, които обръщат внимание на очевидното, на онова, което е знак, предположително видим за и от

всички. Подобно на всяка метафора, и тук аналогията куца: знаците по пътищата са поставяни от оторизирани органи. Знаците в литературата се предполага да са там по волята на авторите. Ала не авторите на магистралите и пътищата, не инженерите и строителите поставят знаците, а специалисти, натоварени с контрола на транспорта, експерти по регулирането на пътищата. Такива агенти в литературата би следвало да са критиците, професионалните интерпретатори, авторите на учебници. И книгата наистина гледа на тях като на законни регулаторни органи на пътя, който творбата е изминала от прокарването си през литературата. Така творбата може да се види като прокаран от автора и езика път, който е после подновяван, поддържан и урегулиран от изменящи го институционални прочити. Карането по пътя предполага съобразяване със знаците, но също и с изначалните изисквания на пътя, както и с конкретните пътни условия. Едно адекватно актуално четене трябва да измине пътя на творбата, който предполагаемо всеки днешен читател би изминал при съобразяване с пътните условия и актуалното състояние на знаците в литературата. Литературната история се домогва до минало, представяно за изконно или същностно състояние и урегулиране на пътя на творбата. Теорията постановява състояние и урегулиране, които употребяват творбата като основа за новото си пътно строителство. Това може да създаде добри условия за бъдещо движение, макар и такава употреба на творбата често да води до пълното изличаване на пътя ѝ. Не казвам, че в такова третиране на творбата има нещо укорително от морална, познавателна или прагматична гледна точка. Казвам само, че виждам ролята си в тази книга не като на строител, а като на картограф: някой, който предначертава актуалната траектория на четенето на българския лирически канон или по-точно на някои магистрални пътища и посоки в него. Не ме занимава това как е изглеждал пътят на творбата при възникването ѝ или през историята на преобразованията ѝ; нямам желания и сили за разрушителната ѝ ре-

конструкция. Схващам ролята си повече като на актуален пътеводител с карта за автомобилен туризъм през българския лирически канон. Представям си доброто писане за литература днес като запис на прочит, достатъчно бърз, че да не предизвиква задръстване, и достатъчно бавен, че да не предизвиква катастрофи. При бизнес пътуването целта оправдава средствата, целеположеността осмисля пътя и пътуването, лишавайки ги от самоцелност и самоценност. Туристическото пътуване всъщност не преобръща схемата: и при него местоназначението снабдява пътуването със стойност. Но при литературното пътуване точката на пристигане никога няма ролята на обезсмислящо осмисляне на пътя. При литературния туризъм местоназначението и пътуването образуват особена система на осмисляща взаимозависимост, в която всяка от страните съхранява относителна самостоятелност и самодостатъчност: тук и пътят, и мястото на пристигане са и цел, и средство за постигането на другото: местоназначението колкото осмисля, толкова и се явява мотив и повод за пътуването. Казвам това, тъй като четенето в тази книга действително се опитва да балансира между осмисляща целеположеност на някакъв смислов резултат и самоосмислящия се процес на преодоляване на пътя на творбата, свързано с препятствия, изпреварване, завои, изненади и умора. При това повече ме интересува равновесието между взаимодействие и самодостатъчност, отколкото налагането на която и да било от страните. Херменевтичното движение в кръг по приближаваща се до обекта траектория на движение все пак се целеполага в разбирането като постигане; структурализмът предпоставя функционалната целеположеност на елементите в отношения, предпоставяща универсална свързаност и зависимост; деконструкцията изобретателно разкрива прекъсванията и сриговете на всички равнища на причинност, строеж, функция и целеположеност. За нас предпоставянето на негативен принцип не го избавя от потенциалния му тотализъм. Ето защо се опитвам да си представя четене-

то на лирика през една аналогия – тази на туристически мотивираното пътуване, при което принудите на кохерентността, на автономността или на една дисконтинуалност, лишаваша от битие, смисъл, функция или полза, не са дотам строги, а са въпрос на конкретно и съобразяващо се предоговаряне. Това означава преди всичко да съблюдаваме правилата, да се съобразяваме със знаците, да внимаваме за конкретната ситуация и за пътните условия, докато четем със съобразена скорост пътя. Той в родните ни условия рядко се превръща в магистрала, което прави шофирането забавно и опасно. Колкото и подвеждащи да са всички аналогии и метафори, те позволяват колата на интерпретацията да се движи, да се изминава път и да се стига до някъде. Иначе се пешеходства покрай платното за почуда на всички професионалисти и активисти, които пътуват по служба и работят по график.

„Каквато и да е връзката между израз и смисъл, алтернативно свободна или строго еднозначна, осъществи ли се, тя е вече само теоретически разделима. В поетиката на търсещия израз и смисъл двете страни може да се разграничават и количествено – в едни случаи преобладава търсенето на израза, в други на смисъла, – но лириката на Вапцаров се гради върху уравновесяване на двете страни, каквото преди него има може би само у Ботев.“ Цитатът е от студията на Никола Георгиев „Моторни песни“ и съвременната литературна мисъл“², решаваща, заедно със студиите на Радосвет Коларов, Сабина Беляева и др. от цитирания сборник, за новото четене на Вапцаров, концентрирано преди всичко върху поетическата специфика (Н. Георгиев) и реторическата ефективност (Р. Коларов) на привидно простата му и безхитроствена лирическа направа. Най-пространната студия в настоящата книга също е посветена на Вапцаров; тя ще се опитва да доразвива, уточнява и коригира достиженията на споменатите текстове. Цитатът е важен, тъй като изразява по-обща вяра в принципната въз-

„До моето първо либе“, екстатика на ничийността

На Инна Пелева

I. Живеем в „преход“ след „промяна“. Донякъде парадоксално, промяната доведе до преход. Вече фатален брой години се питаме „защо?“, защо преходът ни направи най-бедните в Европа; защо икономиката не произвежда, а политическата система не функционира; защо корупцията и престъпността са се превърнали в национална политика, а институциите им съдействат? Защо внедряването на модерни демократични институции не доведе нито до ефективното им функциониране, нито до цялостна промяна на средата и нагласите в нея? Има ли изход от актуалното положение на недоверие в институциите и в личностите, които ги представляват? Може ли да се спре процесът на отказ от сътрудничество и на съпротива срещу система, разпозната като несправедлива, доколкото облагодетелства нищожна част за сметка на обществото като цяло? Защо България не се сдоби с елити, които да заложат на нейното възможване като лост за индивидуалния си успех? Защо елитите предпочетоха да продължат тенденцията на късния комунизъм по разграбване и разсипване на страната? Какво ги мотивира да изтощят различията, разделящи партиите и създаващи социален живот, и да оформят непрозрачен и обособен свят, който може да мине без обществото, част от което би следвало да е? Защо маси и елити са се оказали в такава несподелимост и разлъка, че само най-цинични и/или слепи форми на консерватизъм могат да пледират за позитивността на ставащото? Как се случи конституирането на елити и маси, какви енергии доведоха до рекрутирането на хора и в двете

посоки? Тук няма да се занимаваме с въпроса за отношенията между стари и нови елити, нито с текучеството в двете посоки, довело до приобщаване на цяла една охранително-борческа прослойка към елитите и низвергването на социални групи и професии в полето на губещите. Ще ни занимават менталитетната увреденост и културната деформация на нацията с оглед на неподатливостта ѝ на регламентирано проведена модернизация. Често ни се струва, че несгодите на прехода ни се крият в някаква исторически и културно сложила се структура на неефективни отношения между елити и маси, тъй че елитите са неспособни да се идентифицират с проблемите на масите, а масите – да надмогнат недоверието, враждебността и обструктивността си по отношение на елитите. Този въпрос възниква отново и отново под различни форми по протежение на новата ни история, но не личи да се отива отвъд констатирането му от страна на отделни интелектуалци и демагогското му премълчаване или подмяна от страна на управленските елити.

Тук ще хвърлим светлина върху поставените по-горе въпроси косвено. Ще препрочетем стихотворението „До моето първо либе“ през фокуса на питането за възможните последствия и странични ефекти от факта, че именно Ботев е натоварен да възплъщава националния гений.

Ботев е словесният хипостаз на духа на нацията, чието действено издание е отредено на В. Левски. Ботев е не просто паметник, възплъщение на националното величие и порив към свобода, той е не просто символ: той е българското слово, събрано в двайсетте стихотворения на лириката му. Ако има слово, превърнато в жива национална памет, то това е Ботевото лирическо слово. Не е необходимо човек да знае наизуст стиховете му, за да разполага със съзнание, населено с образи, интонации и жестикулации, с комуникативна извърнатост и мирозрение, които имат корените си в Ботевата лирика.

Предпазливостта изисква двата въпроса – този за структурата на отношения между елити и маси и този за Ботевия комплекс в основата на българското национално самосъзнание, национален характер и менталитет – да не бъдат каузално обвързвани. Следва да се види дали те не са двете страни на един и същ въпрос: този за Ботевия комплекс, белязал структурата на отношения между елити и маси, откакто съществува новата българска литература, а значи и модерната национална култура.

Не е актуално нечия лирика да се взима за модел и мярка за общностното преживяване на една нация; да се предположи, че Ботев възпламенява неща като национална гордост, добродетели и достойнства, е едно, но да се допусне, че Ботевата митологема формира менталната структура на отношението елити – маси, звучи невероятно. Още повече че лириката принципно не се ангажира с твърдения и постановявания.

Ала онова, което е теоретически проблематично, всъщност е традиционна практика благодарение на ефекта на „лирическа нормализация“. Нейното провеждане е свързано с определени процедури на прочит и потребление на лирически текстове с цел символическото конституиране на общност чрез снабдяването ѝ с език на символическа идентификация.

Един от аспектите на тази нормализация се състои в парирането на буквалните и наративните четения за сметка на една фикционалност, разчетена като фигуративен пренос: култивиране на читателска нагласа, която автоматично заскобява буквално-наративните планове и утихва/утаява четенето във висока преносност. Да се схваща всичко в текста като условност, да се предполага скрит смисъл не толкова за да се постигне, а за да бъде осуетена буквалността на посланието, дискредитирано като необразовано и непристойно, е ключовата задача на една естетическа идеология на групата, национално, класово, пол-родово или иначе маркирана. Скриването на буквалните и наративните планове на текста е

„В механата“, между виното и истината

На Албена и Ани

Стихотворението „В механата“ заема място между гарантираната класика („Хаджи Димитър“, „Обесването на Васил Левски“, „Моята молитва“, „На прощаване“, „До моето първо либе“, „Майце си“, „Борба“, „Елегия“, „Хайдути“) и по-озадачаващите поетически текстове на Ботев. В „Антология на българската поезия“ то е присъединено към Ботевия канон от Светлозар Игов и това е по-честото отношение към него, но по другия критерий за каноничност – интерпретативния интерес – то изостава. Предвид националистическия развой на късния комунизъм „В механата“, може би най-жестоката диагноза, поставяна някога на народ и интелигенция от техният представител, не беше преекспонирана. Канонизацията се крепеше на социалната сатира и на призива за национално освобождение, но помитащите отчаяние и гняв затрудняваха. Основания за съдържаност се намират и на художествено равнище: със сяпата си клишираност и декламативна декларативност стихотворението остава твърде еднозначно и предвидимо като послание, докато мотивациите му продължават да бъдат онова недоумение и неудобство, което извикват текстове като „До моето първо либе“, „Странник“, „Зададе се облак тъмен“, „Патриот“, „Гергьовден“, „Защо не съм“. Най-общо, стихотворението е поддържано от убегливо канонично четене, според което Ботев предприема гневна разправа над някои емигрантски кръгове и тяхната псевдопатриотична реторика в ситуация на политическо бездействие и идейна безпътница. Ботевият лирически аз остава, тъй да се каже, унищожително трезвен наред

всеобщото пиянство¹. Стихотворението представя миг на песимизъм, момент на отчаяние пред капацитета на елитите да поведат народа към освобождение, но резките, енергични интонации, живецът на непримиримостта и агресивната безкомпромисност представят това отчаяние по-скоро като театрален жест, като жанрово-сюжетна условност, отколкото като реално униние на осъзната безпътица.

Макар да имаме вече и *мъже в хладни механик* „Хайдути“, заглавието „В механата“ гарантира рядка за Ботев хронотопна закотвеност: той сякаш държи да укаже чрез заглавието, че мястото и времето следва да се схващат и като участник в онова, дето има да се случва и казва, и като мизансцен и сценографска инсценировка, която внася елемент на театрална фикционалност. Така колективното пиянство „В механата“ е и участник, и фон на действието и произнасянето.

Впрочем не е задължително между двата режима на присъствие на механата да има проходимост и съгласуваност. Към този текст може да се пристъпи по поне два различни начина, онагледими чрез разнотечеността на инициалния стих. Съгласно традицията той гласи *Тежко, тежко! Вино дайте!*. Лишеното от синоним и трудно за перифразиране състояние, изразяващо се с идиома *тежко ми е*, предписва четене, според което посягането към виното (*Вино дайте!*) е следствие от и лек срещу това състояние. Към такова разбиране се придържа и традиционното четене: пиенето идва да заглуши болката и тежестта от безизходицата на принудителното бездействие; още повече че текстът потвърждава диагнозата „тежко ми е“ чрез стиха *На душа ми да олекне*².

Дори и Ботевата пунктуация да е била недвусмислена, което би било по-скоро изключение, възможно е и друго четене. При него *тежко* би било по-скоро уточняващо определение към темата на това стихотворение: виното и ефектите от неговата употреба в компанията на мъже „В механата“. Ако първият стих се прочете като

Тежко, тежко вино дайте!, ситуацията в стихотворението се преподрежда и то се превръща в лирически наративен перформатив на тема „пиянство“. В такъв случай темо-ремната верига се обръща и вместо да функционализира паресиастичните потенции на пиянството, стихотворението полага във и оправдава всичките си чувства, мисли и думи чрез контекста на предначертало ги пиянство. Тогава и сатиричните изблици на социален сарказъм ще се окажат толкова отговорни, колкото и родолюбивата патетика, и грубиянската *вий*-разправа: всички те ще минат под знака на пиянството, вписани в реторика, чиято двусмисленост е уловена в поговорката *in vino veritas*³. Несъмнено е от значение дали текстът представлява обърканият монолог на един пияница, или е гневна и разочарована изповед на трезв революционер, лишен от сподвижници и маси. От значение е и невъзможността да се фаворизира кое да е от тези две четения. Заслужава да се провери и възможността за интегрирането им ведно.

И така, дали жанрът и темата участват в ролята на фигуратив, или пиянството е наративно-портретна основа на една регионална и/или национална социокултурна критика? Дали *аз*-ът пие, защото му е тежко, или му е тежко, защото пие? В първия случай ще бъде важно защо му е тежко, а във втория по-важен ще се окаже самият акт и ефект от пиенето⁴.

Да започнем от нещо просто, от логическата структура на стихотворението. Традиционното четене залага на „тежко ми е, затова пия“. Такова четене е убедително и има подкрепа в текста: тежко ми е, защото ме мъчат спомените за бедния роден край, борбения, свободен дух, бащината смърт, майчиния плач; тежко ми е заради мъчителите на народа, чорбаджии, търговци и църковни служители; тежко ми е заради бездействието и безпътността на т.нар. патриотична интелигенция, която набира кураж само в масовото опиянение на патриотичните пиянства. Толкова ми е тежко, че искам да забравя всичко, да убия трезви чувства и мъжки сили, защото вече ня-

**Библио.бг - платформа за електронни
книги и списания**

Чети каквото обичаш!

www.biblio.bg

